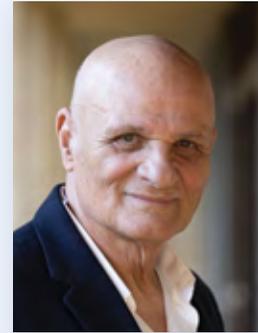

המופתי והפיהרר: פגישה גורלית?

מאת פרופ' ישראל גרשוני

אחר מהם היו קובצי מאמרים שכונסו בעריכתו. מחמת קוצר היריעה וכדי שלא להלאות את הקוראים אנסח אך בשורות תחתונות כלליות את המסקנות הראשיות של מיזם המחקר רחב היריעה הזה.

ראשית, רוב הממשלות והמשטרים המצריים הערביים של התקופה הסתייגו מהפשיזם ומהנאציזם או התנגדו להם, כולל דחייה של מוסוליני ושל היטלר. הארגונים והכוחות במצרים ובמזרח התיכון הערבי שתמכו בפשיזם ובנאציזם או הזדהו עימם היו שוליים וזמניים.

שנית, רוב דעות הקהל היודע קרוא וכתוב, שהתרכז בקבוצות המעמדות הבינוניים העירוניים החדשים

במהלך קרוב לשלושים שנה התמקד המחקר המרכזי שלי בניסיון להשיב על השאלה מה היו התפיסות והעמדות של מצרים ושל העולם הערבי כלפי הפשיזם והנאציזם, ובייחוד כלפי בניטו מוסוליני ואדולף היטלר. המחקר התרכז בזמן אמת, בחינה שיטתית של ההתבוננות המצרית הערבית באיטליה ובגרמניה מכיבוש התנועה הפשיסטית האיטלקית את רומא באוקטובר 1922 דרך עליית היטלר לשלטון בגרמניה בראשית 1933 ופרוץ מלחמת העולם השנייה בספטמבר 1939 ועד לתום המלחמה בקיץ 1945. המחקר הרב-ממדי הזה פורסם בעשרה כרכים ובמאמרים רבים בעברית, באנגלית, בגרמנית ובערבית. חלק מהפרסומים היו משותפים לי ולחוקרים בכירים מאוניברסיטאות באירופה ובארצות הברית, וחלק

נוכחו לדעת שאיטליה של מוסוליני (הכיבוש האכזרי של אתיופיה) ולאחריה גרמניה הנאצית (האנשלוס באוסטריה, הפרת הסכמי מינכן, כיבוש הסודטים והמתקפה על פולניה ובעקבותיה מסע הכיבוש של ארצות אירופה) הן מעצמות אימפריאליסטיות מערביות מובהקות ששיטות הכיבוש והדיכוי האכזריות שלהן דורסניות הרבה יותר מהאימפריאליזם הקלאסי הבריטי והצרפתי המונהג על ידי משטרים דמוקרטיים. יתר על כן, בעיני הציבור המצרי הערבי זהו אימפריאליזם גזעני מסוג חדש, הרואה בערבים גזע שמי נחות הראוי לרמיסה, לדיכוי ולניצול. בעיניהם החשדניות, כמי שחוו היטב את נחת האימפריאליזם האירופי, אין שום סיכוי שלאחר שאיטליה וגרמניה יכבשו את הארצות הערביות הן יעניקו להן שחרור ועצמאות. מכאן העמדה המוצקה שקיום הנוכחות הקולוניאלית ה"רכה" של בריטניה (שכבר העניקה עצמאות לעיראק ולמצרים) ושל צרפת עדיפה בבירור על החלופות האימפריאליות הדיקטטוריות והגזעניות.

המהלך המחקרי הזה שלי ערך רוויזיה יסודית ושיטתית בגישה היסטורית והיסטוריוגרפית מקובלת וממוסדת. זו טענה כי זרמי המרכז בעולם הערבי והכוחות הפוליטיים השליטים בו הזדהו עם איטליה הפשיסטית ועם גרמניה הנאצית ותמכו בהן בהתלהבות. התמיכה ושיתוף הפעולה הגיעו להבשלה מלאה במהלך מלחמת העולם השנייה. לפי הגישה הזו, במזרח התיכון התבססה הערצה גדולה למוסוליני, ובעיקר להיטלר, למהפכות שהם חוללו בארצותיהם ולכוח אדיר של הצבא הגרמני בכיבוש חלקים גדולים באירופה. במוקד התמיכה הזו הועמד אל-חאג' אמין אל-חוסני, המופתי של ירושלים, מנהיג התנועה הלאומית הפלסטינית ומי שתואר כמנהיג ערבי מרכזי בעל השפעה ניכרת בעולם הערבי-האסלאמי כולו.

ושלט בתרבות הכתובה, בתקשורת המצרית הערבית ובשיח הציבורי שהתפתח באמצעותם, היו אנטי-פשיסטיות ואנטי-נאציות. השיח העיתונאי שהדהה עם איטליה הפשיסטית ועם גרמניה הנאצית התמקם בפריפריה האופוזיציונית, בירכתי השיח הציבורי.

שלישית, ניסיתי לברר את הסיבות ההיסטוריות הראשיות שעמדו ביסוד הגישות האנטי-פשיסטיות והאנטי-נאציות הרווחות וההגמוניות. מצאתי שתיים עיקריות: הראשונה היא החשש הכללי ממשטרים דיקטטוריים טוטליטריים ריכוזיים המבטלים לחלוטין את חופש הדיבור וההבעה בספרות הציבורית. לדוגמה, במזרח התיכון הערבי של בין שתי מלחמות העולם פרוחה עיתונות יומית ועיתית חופשית יחסית, ועימה שגשגו האומנות, הספרות, השירה והמוזיקה. הביטול המוחלט של חופש העיתונות בגרמניה הנאצית ובאיטליה הפשיסטית ו"סגירת התרבות" הגדילו את הניכור כלפיהן. אמת, משטר מלוכני או משטר סמכותני אחר לא היו זרים לתרבות הפוליטית שרווחה אז במזרח התיכון, אך הטוטליטריות המוחלטת שהופעלה ללא מִצְרִים באיטליה ובגרמניה על ידי דיקטטורות אכזריות המשועבדות לרודן כריזמתי נראתה זרה, דכאנית ומסוכנת; השנייה, החשובה יותר, היא המציאות הקולוניאלית או הסמי-קולוניאלית של שלטון בריטניה וצרפת במזרח התיכון הערבי ובמגרב, בארצות צפון אפריקה. כל החברות המזרח-תיכוניות ניהלו מאבק לאומי שהתבטא בתנועות לאומיות שנאבקו לשחרור ולעצמאות בתהליך מואץ של דה-קולוניזציה. החוויה הקולוניאלית העמידה בפניהם ברירה להיחלץ מהלפיתות הבריטיות והצרפתיות באמצעות תמיכה באויביהן, איטליה וגרמניה, בבחינת "אויב האויב נראה כידיד וכבעל ברית". אלא שבפועל האופציה הזו לא הייתה קיימת. האליטות המצריות הערביות והציבור הלאומי במרחב הערבי

איור 1. המופתי אל־חאג' אמין אל־חסיני, 1895–1974. מקור: [commons.wikimedia.org/wiki/File:Al-Husayni1929_\(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Al-Husayni1929_(cropped).jpg)

איור 2. פגישתם של המופתי אל־חאג' אמין אל־חוסני ואדולף היטלר. סוף נובמבר 1941, ברלין. מקור: commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_146-1987-004-09A,_Amin_al_Husseini_und_Adolf_Hitler.jpg

בברלין (וגם בבארי שבאיטליה) היטלר לא קיבל אותו לפגישה נוספת. גם המפגש שהיה למופתי באוקטובר 1941 עם הדוצ'ה מוסולוני היה מזדמן וחד־פעמי. הנתון הראשון הוא שעל המופתי היה להמתין בברלין בסבלנות כעשרים יום עד שהיטלר נעתר לפוגשו. בראשית הפגישה שררה קרירות בין הצדדים, והם אף לא לחצו ידיים; הפיהרר התעלם מידו המושטת של המופתי אליו. בהמשך הפגישה התחממו מעט היחסים והיא ארכה שעה וחצי. כבר מלכתחילה ראה הפיהרר בפגישה פגישת נימוסין של הכנסת אורחים שאין בעקבותיה תוצאות מעשיות. אבל המופתי היה חדור בתחושות גדלות פומפוזיות ומגלומניות של מנהיג העולם הערבי, הראשון להיפגש פנים אל פנים עם הפיהרר, והרשה לעצמו להציג לפני היטלר כמה וכמה תביעות אופרטיביות. הוא דרש מהיטלר הצהרה פומבית רשמית שתכלול, ראשית, הכרה בו כמנהיג העולם הערבי וכנציג הערבים מול גרמניה הנאצית. שנית תבע המופתי הצהרה ברורה שכאשר תכבוש גרמניה את הארצות הערביות, היא תכריז על עצמאותן ועל ריבונותן השלמות. גרמניה תהיה כוח משחרר שיגאל את הארצות הערביות מהקולוניאליזם הבריטי והצרפתי ותביא להן ריבונות ועצמאות.

הוא, המופתי, כפי שתיאר זאת ברנרד לואיס, "היה הארכיטקט הראשי של הברית [ההדוקה] שנרקמה בזמן המלחמה [מלחמת העולם השנייה] בין הנאציזם הגרמני, הפשיזם האיטלקי והלאומיות הערבית". לואיס לא היה לבדו. היסטוריונים מכובדים לפניו, כמו ג'ורג' קירק, לוקץ הירשוביץ, אליעזר בארי, מרטין קרמר, והיסטוריונים חשובים גם לאחריו, כמו צבי אל־פלג, ג'פרי הרף, מתיאס קונצל וברי רובין, אם למנות רק חלק מהם, היו שותפים לפגישה הזו. כולם ראו במופתי את ההתגלמות הדמונית המכוערת של שיתוף הפעולה ההדוק והנקלה בין העולם הערבי לגרמניה הנאצית בשנים 1939–1945, של ההערצה העיוורת להיטלר ושל האהדה הברורה לאנטישמיות הרצחנית שלו ולשנאתו היוקדת ליהודים.

לפי הנרטיב הרווח הזה, השיא הדרמטי של הברית הנאצית–הערבית המתהדקת הזו התחולל בפגישה בין המופתי לפיהרר בברלין ב־28 בנובמבר 1941. הפגישה המצולמת הפכה לסמל איקוני המגלם בוודאות מוחלטת את ההזדהות של המופתי, שליח העולם הערבי, עם היטלר בשיא כיבושיו באירופה. התמונה "כיכבה" בכל הספרות המחקרית שעסקה בנושא. היא צרבה אות קלון מכפיש, דמוני ובל יימחה על מצחו של המופתי, ובאמצעותו הכתימה בכתם אפל ומביש את כל התנועה הלאומית הפלסטינית הערבית. ברמה העיתונאית הפוליטית הפופולרית יותר נאמר לנו גם כי הפגישה הייתה מעין הקדמה לוועידת ונזה בינואר 1942, שהחליטה על "הפתרון הסופי". בין בעקיפין ובין במישרין המופתי אפוא הואשם גם באחריות לשואה.

השאלה שאני מבקש להציב כאן היא מה הייתה חשיבותה ההיסטורית העובדתית של הפגישה החד־פעמית הזו. שחזור נמרץ של ההקשר שבו התחולל האירוע הוא הכרחי להבנת משמעות הפגישה הזו. חרף תחינותיו הרבות וחרף העובדה שעד לתבוסת גרמניה הנאצית שהה המופתי

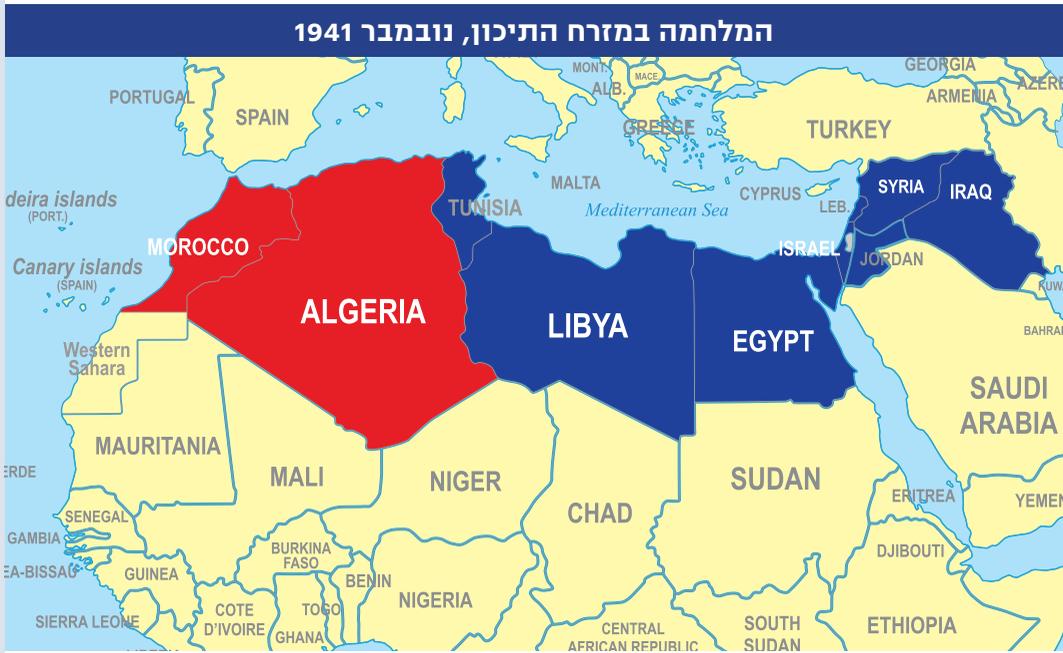
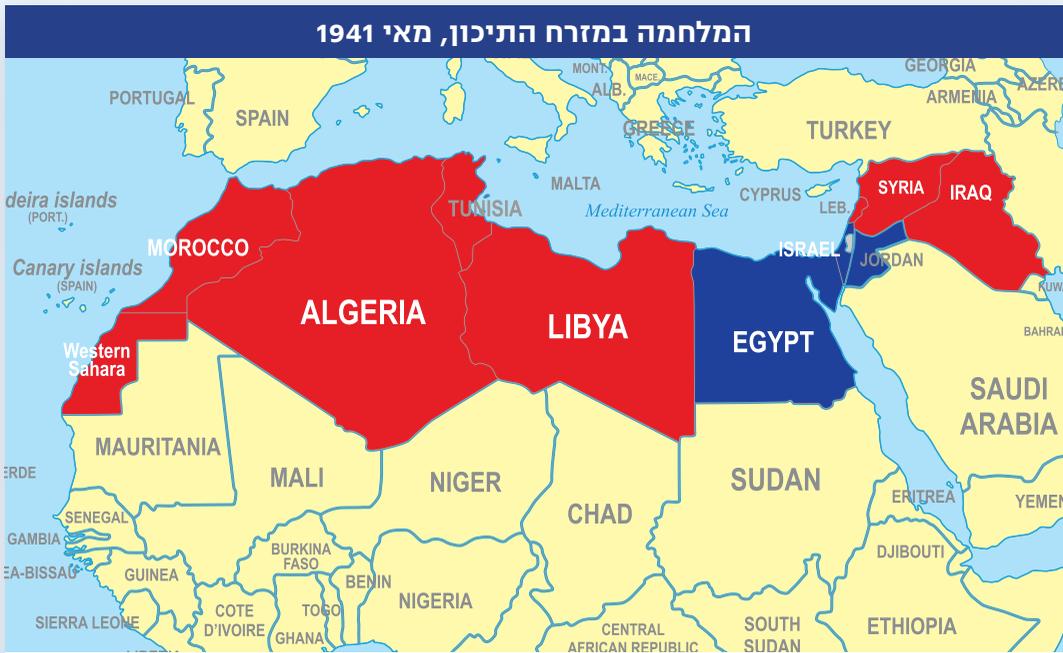
לאל-סולום, על גבול לוב-מצרים. כל המגרב היה נתון עתה לשליטה גרמנית-צרפתית (וישי). בסהר הפורה סוריה והלבנון היו נתונות בשלטונו של משטר וישי ובהשפעה נאצית ברורה. בעיראק עלה לשלטון באפריל 1941 רשיד עאלי אל-כילאני ששלט במדינה עד סוף מאי – תחילת יוני באותה השנה. המשטר שלו חולל מהפכה אנטי-בריטית ופרו-נאצית וגרם בימים הראשונים של יוני 1941 לרצח של 179 יהודים בפרעות הפרהוד, הפוגרום הנורא ביותר שהתחולל נגד יהודים במזרח התיכון בעת המודרנית. בשעה הקשה הזו לבעלות הברית נותרו בשליטתה של בריטניה רק מצרים, ארץ ישראל-פלסטין ועבר הירדן. המופתי, שנאלץ לברוח מהארץ עוד באוקטובר 1937 מחמת רדיפת השלטון הבריטי, מצא מחסה בלבנון, שהייתה בשלטון צרפת. מלבנון הוא עבר, באוקטובר 1939, מעט אחרי פרוץ המלחמה, לבגדאד, בירת עיראק. הוא התחבר לכוחות לאומניים ערביים אנטי-בריטיים במקום ופעל במחתרת נגד השלטון המלוכני ההאשמי שנהנה מחסות בריטית. באפריל-מאי 1941 היה המופתי שותף מרכזי במרד הפרו-נאצי של אל-כילאני. נדמה היה לשעה שהבחירה של המופתי באוריינטציה גרמנית-נאצית, בהמרו על ניצחון צבא גרמניה במזרח התיכון ועל השתלטות השפעה גרמנית חזקה על האזור, הוכחה כמהלך נכון ההולך ומתממש.

אולם בקיץ ובסתיו 1941 השתנו פני המערכה במזרח התיכון לחלוטין לטובת בעלות הברית. בקרבות בצפון אפריקה הגנרלים הבריטים המוכשרים אלן קנינגהם וניל ריצ'י, שפיקדו על הארמייה השמינית שהייתה בפיקוד הבריטי הכללי במזרח התיכון, שבראשו עמד פילדמרשל קלוד אוקינלק, הכו קשות את צבא הקורפוס האפריקני של ארווין רומל והסיגו אותו לאחור אל מעבר לגבול לוב לעבר תוניסיה. רומל, שעוד יחזור באביב 1942 לסיבוב שני ולאיום חמור יותר על מצרים, נראה לשעה מובס. ביוני

שלישית תבע המופתי הצהרה ברורה על תמיכה באחדות העולם הערבי, בפאן-ערביות. המופתי התחייב לפני הפיהרר שאם גרמניה תתחייב להצהרה כזו שתופנה לעולם הערבי ולעולם כולו, הוא, המופתי, יתסיס ומיריד את כל העולם הערבי נגד בריטניה וצרפת, ותוך כדי סערת מהפכה כללית יבטיח תמיכה ערבית מוחלטת בגרמניה הנאצית ויסייע לה להתבסס ככוח האימפריאלי הראשי במזרח התיכון הערבי, כולל בארצות המגרב.

אולם היטלר לא התחייב לכלום, לשום דרישה מדרישותיו של המופתי. הוא גם לא הסכים להצהרה סודית שתינתן בחשאי למופתי המתחנן. הוא הסתפק בהבעת אהדה לשנאת היהודים של המופתי והבטיח לו לפעול לחיסול הנוכחות היהודית בארץ ישראל. הוא עשה זאת באמירה ערטילאית משהו, ולפיה לאחר השלמת הכיבוש של רוסיה יגיע הצבא הגרמני דרך קווקאז דרומה למזרח התיכון, יכבוש את ארצות הסהר הפורה ואת ארץ ישראל ויגשים את משאת נפשו של המופתי להכחדת הנוכחות היהודית בארץ.

מה עמד מאחורי הסירוב המוחלט של היטלר להתחייב לבקשות של המופתי, סירוב שמכאן ואילך נמשך לאורך כל מלחמת העולם השנייה? היטלר מתוך ידיעה עובדתית והמופתי מתוך התעלמות והכחשה ידעו בבירור כי המערכה במזרח התיכון השתנתה ללא הכר לטובת בריטניה ובעלות הברית בחודשים של טרם הפגישה. הפיהרר למד היטב כי המופתי הוא פליט חסר כול ללא כל גייסות וכוחות ערביים מאחוריו, אפילו לא של כל הפלסטינים. ואכן, בחינה של שדות הקרב במראה בבירור שמקיץ 1941 ועד לפגישה השתנו יחסי הכוחות בזירה הערבית. עוד בקיץ 1941, בחודש מאי, הגיעה הצלחתו של הצבא הגרמני ושל גרמניה הנאצית לשיא חסר תקדים. במערכה בצפון אפריקה הגיעה הפלישה של רומל (הראשונה) במאי-יוני עמוק

■ שטחים בשליטתה של גרמניה הנאצית | ■ שטחים בשליטת בריטניה ובעלות הברית

למעלה: איור 3. המלחמה במזרח התיכון, מאי 1941. למטה: איור 4. המלחמה במזרח התיכון, נובמבר 1941

להטריד את טורקיה, שנתרה ניטרלית במלחמה. בסופו של דבר, המפגש בין היטלר למופתי היה סמלי וטקסי ללא כל תוצאות ממשיות לטובת המופתי והעולם הערבי שבשמו הוא דיבר, מפגש בין מעריץ עיוור לבין היטלר המחוזר שאינו רוצה ואינו יכול להבטיח דבר. ההתחמקות הגרמנית מכל הבטחה למופתי נותרה בעינה לאורך כל שנות המלחמה, מ-1941 ועד ל-1945, וכל מאמצי השתדלנות של המופתי העלו אפוא חרס והסתיימו בכישלון מוחלט וצורב. המאבקים הפנימיים העזים בין המופתי לרשיד עאלי אל-כילאני, שאף הוא שהה בברלין כפליט, על זכות הייצוג (הזכות להיות המנהיג המייצג) של הארצות הערביות בפני השלטון הנאצי רק הסלימו את הזלזול ואת חוסר ההיענות לתביעותיהם של שני המנהיגים הערבים.

בהמשך המערכה על המזרח התיכון באביב ובקיץ 1942, שעה שרומל ערך את ההתקפה הצבאית המוצלחת של קורפוס אפריקה לעומק מצרים והגיע עד אל-עלמיין, נראה היה לשעה כי למופתי נפתחה הזדמנות חדשה להציג את תביעותיו. אך שוב הוא נדחה והושב ריקם. בסתיו של אותה השנה, בראשית נובמבר, כאשר הארמייה השמינית הבריטית בניצוחו של פילדמרשל ברנרד לו מונטגומרי הביסה את רומל ואת קורפוס אפריקה ודחפה אותם במערכה מוצלחת וסופית עד תוניסיה, ולאחר הניצחון המוחלט של בעלות הברית במערכה כולה וסילוק כל הכוחות הגרמניים והאיטלקיים מצפון אפריקה (אמצע מאי 1943), כל המיזם הפרו-נאצי של המופתי נעשה לא רלוונטי לחלוטין. בהתבוננות קלה לאחור, מנקודת המבט המאוחרת מעט של תבוסת גרמניה הנאצית ואיטליה הפשיסטית בכל המערכה על המזרח התיכון, הפגישה עם היטלר לא נשאה כל השפעה היסטורית או חשיבות פוליטית ונותרה פגישת נימוסין שהונצחה בתצלום. מכאן ואילך נותר המופתי אורח נוטה ללון בברלין בחסות רחמי הנאצים, או בתקופות אחרות בזמן המלחמה בבארי שבאיטליה, כבן חסות של המשטר הפשיסטי.

וביולי כבשו בעלות הברית את סוריה והלבנון, הביסו את כוחות וישי וביססו שליטה צרפתית בהנהגת צרפת החופשית בשתי הארצות. הן, צרפת ובריטניה, הבטיחו עצמאות לסוריה והלבנון. עוד קודם לכן, בסוף מאי 1941, בהצהרה המפורסמת של "Mansion House", הבטיח שר החוץ של בריטניה אנתוני אידן תמיכה פומבית של בריטניה בעצמאות הערבית וברעיון האחדות הערבית. בגזרה נוספת המרד הפרו-נאצי של אל-כילאני, בתמיכת המופתי, דוכא לחלוטין בראשית יוני על ידי הבריטים בתמיכת כוחות האשמים מקומיים, וראשי המרד ועימם המופתי נמלטו לאיראן. עיראק שבה להנהגה מלוכנית האשמית ולשליטה בריטית. בסוף אוגוסט ובספטמבר 1941 כבשו כוחות בריטיים ורוסיים את איראן, והארץ בהנהגת השאה מוחמד רזא שאה פהלווי הפרו-גרמני נפלה בידי בעלות הברית. בעקבות כיבוש איראן נאלץ המופתי שוב, באוקטובר 1941, להימלט בחשאי לטורקיה, משם להסתנן לבולגריה, ודרך רומניה והונגריה להגיע לאיטליה הפשיסטית במחצית אוקטובר של אותה השנה, ובסופו של דבר משם, בראשית נובמבר, לברלין הנאצית.

במילים אחרות, כשהוא הגיע לפגישה עם היטלר, היה המופתי פליט, מחוסר כל נכסים ממשיים, והופעתו כמנהיג העולם הערבי הייתה מופרכת וחסרת שחר. היטלר היה מודע למצב ולא יכול היה להבטיח מאומה למי שבפועל היה חסר כל כוח ממשי בעולם הערבי שאותו הוא התיימר לייצג ולהנהיג. מלבד זאת, לגרמניה הייתה מחויבות עמוקה כלפי צרפת להבטיח לה שליטה קולוניאלית מנדטורית מחודשת על הארצות הערביות שהיו בחסותה (מרקו, אלג'יר, תוניסיה, סוריה והלבנון) עם הניצחון הגרמני במזרח התיכון. בכלל, היטלר העניק עדיפות בכורה למסולני ולאיטליה לשליטה במצרים (ובלוב), ואולי במזרח התיכון כולו, אם הצבא הגרמני יכבוש את הזירה הערבית מידי הבריטים. לפיהרר לא היה גם כל עניין להדאיג או

לעצמאות הארצות הערביות, לריבונות שלהן, לאחדותן במסגרת פאן-ערבית אחת או להכרה בו כמנהיג האומה הערבית. כשגרמניה הלכה והפסידה במלחמה עד למפלתה הסופית, כל מאמצי המופתי ותקוותיו עלו בתוהו, והוא הפך למפסידן סדרתי, חסר כל רלוונטיות.

חרף כל זאת ברבות הזמן נחקקה הפגישה חסרת התוחלת הזו והנוצחה בזיכרון ההיסטורי היהודי והערבי. היא זכתה שוב ושוב לתחייה בפרקי המאבק המתמשך בין ערבים ליהודים על ארץ ישראל, ולאחר מכן, באורח ממוקד יותר, בסכסוך הישראלי-פלסטיני ההולך ומסלים – מתום מלחמת העולם השנייה ועד ימינו. מן הצד הפלסטיני הערבי, הפגישה הזו צרבה אות של קלון משוקף ובלתי נמחה על מצח התנועה הלאומית הפלסטינית הערבית כמי ששיתפה פעולה עם גרמניה הנאצית בזמן מלחמת העולם השנייה, וכמי שגילתה אהדה לרצח העם היהודי בשואה. גם אם המופתי לא ייצג את כל העם הפלסטיני, ש-12 אלף

אומנם אסור לנו להתעלם מהמשך מאמצי המופתי לתרום למכונת המלחמה הגרמנית, גם אם היטלר והשלטונות הנאציים לא שינו בתמורה את עמדתם השלילית כלפי תביעותיו – הוא פעל לגיוסם של גברים מוסלמים בבלקנים, בבוסנייה, באלבניה, בקרואטיה, בהרצוגבינה וגם ביוון ובקווקז, ולהכשרתם הצבאית כיחידות לוחמות מיוחדות התומכות בצבא הגרמני; הוא פעל בשטחי הכיבוש של גרמניה הנאצית באירופה למניעת הגירת יהודים לארץ ישראל-פלסטיני; הוא ידע ככל הנראה על הרצח השיטתי של יהודי אירופה במחנות ההשמדה הגרמניים, ובעיקר הוא היה פעיל מאוד בתעמולה של רדיו ברלין בלשון הערבית שהופנתה לעולם דובר ושומע הלשון הערבית, תעמולה שהייתה לה השפעה מסוימת בהסתתם ובהתססתם של ציבורים ערביים נגד בעלות הברית במלחמה – אבל כל הפעילויות הללו, שתרומתן המעשית למאמץ המלחמה הגרמני-נאצי הייתה זניחה, לא קידמו אף אחת ממטרותיו של המופתי הנוגעות

איור 5. פגישתם של המופתי אל-חאג' אמין אל-חוסייני ורשיד עלי אל-כילאני. 1943, ברלין
מקור: commons.wikimedia.org/wiki/File:Gaylani_1943_speech.png

העולם השנייה, אומנם פחות ממה שנאסף על היטלר או על אייכמן, אבל עדיין עדות ברורה לטיפול הנמרץ בניאוך מנהיג התנועה הלאומית הפלסטינית.

אמת, גם היסטוריונים הקשורים ליד ושם הציגו, ביחוד בשנים האחרונות, תמונות מאוזנות ומסמכות של השתתפות המופתי במאמצי המלחמה של גרמניה הנאצית באירופה. אך זאת בהקשר של מחקר השואה, מודעותו של המופתי להתחוללותה וסיועו למעשי ההרג ההמוני של יהודי אירופה בידי מכונת ההשמדה הנאצית (פרופ' דן מכמן). אלה התחוללו ברובם לאחר הפגישה הנידונה בין המופתי להיטלר. יתר על כן, חוקרי השואה בוחנים את הפגישה בעיקר מנקודות מבט גרמניות אירופיות ומתעלמים מההקשר החיוני המידי של התפתחות המלחמה במזרח התיכון ושל התמורה במאזן הכוחות לטובת בריטניה ובעלות הברית. וראוי שנדגיש: הפגישה עצמה הייתה אירוע שלשואה לא היה בה חלק. כך מעידים המקורות והמסמכים בני הזמן, ביחוד אלה הגרמניים הנאציים (פרופ' פרנסיס ניקוסיה). "הפתרון הסופי" כתוכנית פעולה שטנית לרצח העם היהודי והשואה עצמה לא עלו, ולא היו יכולים לעלות, בשיחה בין המופתי לפיהרר.

עם זאת בהקצנה מסוימת נטען, בעיקר על ידי כוחות ציוניים ימניים, כי בקשירת גורלם עם הנאציזם הרצחני ובתמיכתם בהשמדת העם היהודי איבדו הפלסטינים את זכותם להגדרה לאומית עצמית בארץ ישראל. מבחינה זו, הסכסוך המתמשך תחזק ומיסד את ההאשמה המשקצת הזו, והמפגש המדובר בין המופתי לפיהרר עבר פוליטיזציה ווולגריזציה מרחיקות לכת. הוא נקרע והופקע מההקשר המידי להתחוללותו ולמידת השפעתו (אי־השפעתו), איבד את משמעותו הטקסית התפאורתית המיידית והפך לסדין אדום של כתב אשמה ונאצה פוליטי לדיראון עולם. הצורך

מבניו התגייסו ללחום לצד בריטניה במערכה על צפון אפריקה, וגם אם היסטוריונים בכירים כמו רנה וילדנגל הראו כי לא כל הפלסטינים תמכו במופתי, ורבים אף הסתייגו ממנו, ואפילו בשעה שהיסטוריונים פלסטינים ערבים בכירים, כמו מוצטפא כבאא וגילברט אשכר, הוקיעו בביקורת נוקבת את מעשיו של המופתי והאשימו אותו בהכפשת דימויה של התנועה הלאומית הפלסטינית, תג הקלון נותר עומד על כנו והוא כתם המוטל על כל הפלסטינים.

בצד היהודי הציוני עוד בטרם הסתיימה המלחמה הציגו פעילים ואידאולוגים ציונים את המפגש של המופתי עם היטלר כעדות להרשעה היסטורית אולטימטיבית של הפלסטינים כמשתפי פעולה עם גרמניה הנאצית וכתומכי השמדת העם היהודי בשואה. הן ברמה התעמולתית והן ברמה ההיסטוריוגרפית ראו התנועה הציונית ולאחריה מדינת ישראל במעשיו של המופתי עדות עליונה לדמוניות הרצחנית שלו ושל התנועה שהוא ייצג ומעין תנא דמסייע לדה־לגיטימציה של זכות הפלסטינים למימוש לאומי. אמת, גם בצד היהודי נמצאו היסטוריונים רציניים אחראים שמיקמו את המופתי במלחמה ואת מפגשו עם היטלר בהקשר ההיסטורי הספציפי העובדתי של הזמן והמקום. אשמת המופתי כמשתף פעולה עם גרמניה הנאצית, שהודגשה גם במחקרים הללו, לא הייתה כמובן מופרכת ולא חסרת שחר, ומידה רבה של צדק היסטורי ועובדות היסטוריות עמדו לימינם של המאשימים: המופתי באמת שיתף פעולה עם גרמניה הנאצית. אבל נדמה כי המאמצים הרציניים הללו להוקעת המופתי עמדו בצל המתמשך של הרשעה פופוליסטית אולטימטיבית, לא פעם ברמה הרטורית התעמולתית, של "צורך העם היהודי", מי שהעמיד את עצמו לחלוטין לרשות היטלר ולמיזם של שנאת היהודים והשמדתם. במוזיאון יד ושם נאגרו כמאתיים וחמישים פרסומים העוסקים במופתי במלחמת

טוענים ההיסטוריונים האלה, מזהים ומגדירים את הטרוריסטים האסלאמים הללו כנאצים חדשים. ואכן, הרף ודומיו מוצאים בהתנהגות כוחות האופל הללו דפוסים אידאולוגיים ופרקטיים נאציים, ומכאן ההתייחסות אליהם כאל כוחות פשיסטיים נאציים. את שורשי התופעה האסלאמית האנטישמית האלימה הזו מוצאים ההיסטוריונים ב"נאציזם של המופתי", המספק לפעילים המוסלמים המיליטנטים של הג'יהאד העולמי אב שורש מכונן ולגיטימציה היסטורית ארוכת ימים לפעילותם כיום. שיתוף הפעולה ההדוק בין המופתי לגרמניה הנאצית מוצג כיצירת תשתית היסטורית מוצקה, רעיונית ומעשית להתפתחות המאוחרת הטרוריסטית של התנועה הזו. לכן אין זה מקרה שתמונת המפגש בין המופתי לפיהרר מעטרת בבולטות רבה את עטיפת הספר החשוב של הרף על אודות "התעמולה הנאצית עבור העולם הערבי". הרף איננו לבדו. התמונה חוזרת ומוצגת במאמץ לשוות לאסלאם הרדיקאלי דמות נאצית. היא עדות ברורה לקלות הבלתי נסבלת של שימוש בתמונה אחת המשרתת אינטרסים פוליטיים רבים החיים עימנו עד היום. ■

המהותי להוכיח את מעשה הנבלה הבלתי נסלח של הפלסטינים התמיד כפי שהסכסוך הישראלי-הפלסטיני התמיד ואף הסלים עד עצם ימינו אלה. לאחרונה חזר המפגש בין המופתי לפיהרר "לככב" בכתיבה המנסה לתאר ולהבין את הפעילות האלימה והגלובלית של האסלאם הסוני הרדיקאלי בעקבות פיצוץ מגדלי התאומים בניו יורק ב-11 בספטמבר 2001. היסטוריונים מובילים, ובראשם היסטוריון השואה הנודע ג'פרי הרף, אך גם היסטוריונים בכירים אחרים, כמו ברי רובין ומתיאס קונצל, משתמשים במונח אסלאמו-פשיזם ואסלאמו-נאציזם, או מתכוונים אליו, כתג אשמה להוכחת האנטישמיות האניהרנטית של האסלאם הפוליטי הרדיקאלי. לטענתם, המעשה הנקלה של פיגוע התאומים בידי פעילי אל-קאעידה (או לאחר מכן פעילותן האלימה של תנועות פונדמנטליסטיות גלובליות כמו דאע"ש או חמאס) ופעילויות "אסלאמיסטיות טרוריסטיות" אחרות ברחבי העולם מבטאים שנאת יהודים תהומית, אנטישמיות רדיקלית, משטמה עזה לציונות, שנאה יוקדת למערב ונכונות להילחם בהם בכל האמצעים כולל מעשי התאבדות. המאפיינים הללו,

מקורות

- 1) ישראל גרשוני, אור בצל: מצרים והפאשיזם, 1922-1937 (תל אביב: עם עובד, 1999).
- 2) ישראל גרשוני, עלמה ושטן: מצרים והנאציזם, 1935-1940 (תל אביב: רסלינג, 2012), כרכים א, ב.
- 3) ישראל גרשוני, מלחמת האומות החלשות: מצרים במלחמת העולם השנייה, 1939-1945 (תל אביב: רסלינג, 2017), כרכים א, ב.
- 4) Israel Gershoni (ed.), *Arab Responses to Fascism and Nazism: Attraction and Repulsion*, Austin: University of Texas Press, 2014.
- 5) Israel Gershoni and James Jankowski, *Confronting Fascism in Egypt: Dictatorship versus Democracy in the 1930's*, Stanford: Stanford University Press, 2010.
- 6) Jeffrey Herf, *Nazi Propaganda for the Arab World*, New Haven: Yale University Press, 2009.
- 7) Bernard Lewis, *Semites and Anti-Semites: An Inquiry into Conflict and Prejudice*, New York and London: Norton, 1986.
- 8) Francis R. Nicosia, *Nazi Germany and the Arab World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- 9) Dan Michman, *Adolf Hitler, the Decision-Making Process Leading to the "Final Solution of the Jewish Question," and the Grand Mufti of Jerusalem Hajj Amin al-Hussayni: The Current State of Research*, Jerusalem: Yad Vashem, 2017.